

Hart, Christopher (szerk.): *Critical Discourse Studies in Context and Cognition*

Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 2011.

A kritikai diskurzuselemzés (Critical Discourse Analysis – CDA) alaptétele szerint a nyelvi tevékenység a hatalomgyakorlás egyik fontos eszköze. Ennek megfelelően a kritikai diskurzuselemzés azzal foglalkozik, hogy a társadalmi és politikai hatalom hogyan jön létre és hogyan válik megfigyelhetővé a különböző diskurzusokban (Fairclough 1989: 1). A kritikai diskurzuselemzés fontos célja, hogy felhívja a figyelmet a nyelvben (is) megnyilvánuló társadalmi és politikai egyenlőtlenségekre, valamint hatalmi visszaélésekre, ezáltal pedig részt vegyen azok csökkentésében (Wodak 1999: 185). A kritikai diskurzuselemzés nem egy egységes, kidolgozott módszer, hanem egy olyan szemléletmód, amely a diskurzusok vizsgálata során a nyelvi tevékenység és a hatalomgyakorlás viszonyára fókuszál, és nyitott más nyelvészeti irányzatok elméleti modelljeinek és módszereinek integrálására (Fairclough 1989: 13). A kritikai diskurzuselemzés soha nem tekintett el a nyelvi tevékenység kognitív vonatkozásaitól, azonban kezdetben a diskurzusra társas – és kevésbé interszubjektív mentális – tevékenységként tekintett (Fairclough 1989: 17). Az elmúlt két évtizedben azonban több olyan kritikai diskurzuselemzéssel foglalkozó tanulmány (Stockwell 1999, van Dijk 2002, Hart 2008), tanulmánykötet (Lukes–Hart 2007) és monográfia (Hart 2010) jelent meg, amely mind elméleti, mind módszertani szempontból felhasználja a kognitív nyelvészeti kutatások eredményeit. Ebbe a sorba illeszkedik a jelen recenzió tárgya is. Az olvasó alapkérdése ebből adódóan az lehet, hogy az ismertetett tanulmánykötet alapján mit nyújthat a kognitív nyelvészet és a kritikai diskurzuselemzés egymás számára.

Az ismertetett munka kilenc tanulmányt tartalmaz. Az első tanulmányban Martin Reisigl a szakirodalom alapján a pragmatika és a diskurzuselemzés viszonyát vizsgálja. A szerző először Charles William Morris 1938-as *Foundations of the Theory of Signs* című munkájától indulva áttekinti a pragmatika és a diskurzuselemzés történetét. Ezt követően azt vizsgálja, hogy a pragmatika és a diskurzuselemzés hogyan jelenik meg egymás szakirodalmában. Majd a szerző számba veszi a pragmatika és a diskurzuselemzés hasonlóságait és különbségeit mind elméleti, mind módszertani szempontból. Martin Reisigl szerint a pragmatika és a diskurzuselemzés közös jellemzői a következők: 1. elutasítják a nyelv kizárólag formális és kontextusfüggetlen leírását, 2. a nyelvhasználatot mint társas tevékenységet annak társas kontextusában vizsgálják, 3. elutasítják a nyelvészeti elemzés mondatközpontúságát, 4. a nyelvészet interdiszciplináris területei, 5. érdeklődési körükbe tartoznak a kontextusfüggő nyelvi mikrojelenségek, valamint a „tényleges” nyelvi tevékenység. A szerző végül amellet érvel, hogy bár a pragmatika és a diskurzuselemzés nyelvszemlélete igen hasonló, a két tudományterület közötti párbeszéd – főként tudományszociológiai okokból – nem elég intenzív. Ezen az állapoton pedig úgy lehet változtatni, ha a kutatók konkrét nyelvi elemzéseik során a pragmatika és a diskurzuselemzés szakirodalmára egyaránt támaszkodnak. A tanulmány gondolatmenetének problematikus pontja, hogy bár jelzi azt, hogy mind a pragmatikán, mind a diskurzuselemzésen belül számos, gyakran egymással összeegyeztethetetlen irányzat létezik, a közös jellemzők megállapításakor, valamint végkövetkeztetéseinek megfogalmazásakor nem veszi figyelembe ezt a körülményt.

A második tanulmányban Teun van Dijk azzal foglalkozik, hogy a tudás konstruálása, megosztása, illetve az ezzel való visszaélés milyen szerepet játszik a politikai diskurzusokban. A szerző ebben a tanulmányban folytatja azt a korábban megkezdett munkáját (vö. van Dijk 2006), amelynek célja a diskurzus és a kontextus átfogó szociokognitív vizsgálatának elméleti

és módszertani kidolgozása. Teun van Dijk először a tudás fogalmának kognitív pszichológiai meghatározásával foglalkozik, amely szerint a tudás mentális modellek segítségével írható le, a diskurzusok pedig olyan társas tevékenységek, amelyek résztvevői nyelvi szimbólumok segítségével közösen létrehozzák, valamint megosztják egymással e mentális modelleket. Ezt követően a szerző amellet érvel, hogy a politikának mint a politikai diskurzusokban megnyilvánuló társadalmi jelenségnek meghatározó szerepe van a tudás társadalmi megosztásában. Végül a szerző Tony Blair volt brit miniszterelnöknek az iraki háborúban való brit szerepvállalásról szóló beszédét elemzi, amely 2003. március 18-án hangzott el a brit parlamentben. Az elemzés célja annak bemutatása, hogy a politikai diskurzusok vizsgálata alapján rekonstruálhatók az egyes résztvevők által létrehozott és megosztott mentális modellek, e mentális modellek segítségével pedig kimutathatóvá válik a diskurzusban megvalósított politikai manipuláció.

A harmadik tanulmány Didier Maillat és Steve Oswald munkája, amelynek középpontjában szintén a politikai diskurzusok révén megvalósított manipuláció áll. A vizsgálat elméleti háttéréül a relevanciaelmélet (Sperber–Wilson 1986) szolgál. A tanulmány szerint a politikai diskurzusok egyes résztvevői képesek megakadályozni azt, hogy más résztvevők hozzáférjenek bizonyos információkhoz, ezáltal pedig manipulálják az általuk létrehozott kontextust. Így a többi résztvevő olyan érveket is érvényesként fogad el, amelyeket a számára hozzáférhetetlenné tett információk ismeretében nem tekintene annak. A szerzők konkrét példák elemzésén keresztül meggyőzően mutatják be azt, hogy a politikai manipulációnak fontos eszköze a kontextusképzés befolyásolása. Ugyanakkor a tanulmányból nem derül ki egyértelműen, hogy mi alapján állapítható meg, hogy egy résztvevő egy érvet érvényesként fogadott el.

A negyedik tanulmányban Piotr Cap azt vizsgálja egy az iraki háborúról szóló amerikai elnöki beszédekből álló korpuszban, hogy a főnevek és az igék által aktivált, értéktelített és értékvesztett fogalmi kategóriák (pl. szabadság, bűn) és forgatókönyvek (pl. fejlődik, összeomlik) hogyan legitimálják az iraki háborút a hallgatóság számára. A tanulmány részletesen foglalkozik a legitimáció folyamatával, ugyanakkor kevésbé veszi figyelembe az érték szociokulturális meghatározottságát.

Az ötödik tanulmányban Begona Nunez-Perucha arra keresi a választ, hogy a kritikai diskurzuselemzés és a kognitív nyelvészet segítségével hogyan vizsgálható történeti szempontból az amerikai feminizmus ideológiája. A tanulmány egyrészt azt vizsgálja, hogy az amerikai feminista diskurzusok hogyan konceptualizálták a nők – a férfiakhoz képest egyenlőtlen – társadalmi pozícióját. Emellett kitér arra is, hogy a nemek közötti egyenlő(tlen)ség különböző konceptualizációi hogyan nyilvánulnak meg a diskurzusokban, illetve hogyan függnek össze a társadalmi változásokkal. A vizsgálat korpuszát négy feminista beszéd alkotja, amelyek 1848-ban, 1908-ban, 1969-ben és 2002-ben hangzottak el. Az elemzés során a szerző rámutat arra, hogy a nők társadalmi pozíciójának és identitásának konceptualizációjában kiemelt szerepe van a képi sémáknak és a térmetaforáknak, mivel a vizsgált beszédekben a társadalmi pozíció térbeli pozícióként jelenik meg.

A hatodik tanulmány központi fogalma az identitás. Veronika Koller korpuszalapú vizsgálatában azt elemzi, hogy a leszbikus identitás hogyan jelenik meg magukat lesbikusként azonosító résztvevők diskurzusaiban. A tanulmány fő erénye, hogy egyaránt figyelembe veszi az identitás fogalmának társas és kognitív vonatkozásait, ennek megfelelően pedig az identitást a társas interakciókban ismétlődően létrejövő, a résztvevők elméiben létező mentális reprezentációként írja le. Ugyanakkor hiányérzetünk támadhat, mivel a tanulmány a leszbikus identitást kollektív identitásként közelíti meg, azonban csupán érintőlegesen foglalkozik az identitás és a közösség fogalmának viszonyával, valamint nem tisztázza egyértelműen az egyéni és a közösségi identitás közötti különbségeket.

A hetedik tanulmányban Christine S. Sing az ENSZ Biztonsági Tanácsában elhangzott beszédek elemzése alapján azt vizsgálja, hogy az amerikai külpolitika – politikai és ideológiai céloktól vezérelve – hogyan konstruálja meg a régi és az új Európa fogalmát, amely ellentétpárban a régi Európa az Egyesült Államok riválisa, az új Európa pedig az USA szövetségese. A szerző hangsúlyozza, hogy a régi és az új Európa megkülönböztetése meghatározó szerepet tölt be abban, ahogy az amerikai külpolitika kialakítja az amerikai nemzeti identitást. A tanulmány a beszédek elemzése alapján meggyőzően mutatja ki, hogy az amerikai külpolitika következetesen egységes európai identitásról beszél, az európai kultúrában igen lényeges nemzeti különbségeket azonban nem veszi figyelembe, vagyis homogén egységként tekint Európára. A szerző rámutat arra, hogy az amerikai külpolitika nézponyjából az új Európa főként az Egyesült Királyságot, Franciaországot és Németországot jelenti, más európai nemzetállamok pedig nem kapnak lényeges szerepet az új Európa konstrukciójában. Ezzel kapcsolatban a tanulmány azonban kevésbé veszi figyelembe a kontextus szerepét, különösen azt a körülményt, hogy a vizsgált diskurzusok az ENSZ Biztonsági Tanácsában hangzottak el, amelynek az Egyesült Királyság és Franciaország a két állandó, vagyis egyúttal nagyhatalmi státusszal bíró európai tagja.

A nyolcadik tanulmány Christopher Hart munkája, amely brit napilapok cikkeinek kognitív nyelvészeti elemzése alapján azt vizsgálja, hogy a különböző brit médiumok ideológiai szempontból hogyan konstruálják meg a bevándorlást mint szociopolitikai jelenséget. A tanulmány fő erénye, hogy sokrétűen használja fel a kognitív nyelvészet elméleti modelljeit és módszertani eszköztárát a bevándorlásról szóló brit médiadiskurzus kritikai szemléletű elemzése során. A szerző többek között rámutat arra, hogy milyen szerepe van a bevándorlással foglalkozó brit médiadiskurzusban a fogalmi kategorizációnak, a metaforáknak, a metonímiáknak, a blendeknek és az erődinamikának. Ebből adódóan Christopher Hart tanulmánya támasztja alá a legszemléletesebben azt a kötet előszavában olvasható állítást, amely szerint a kognitív nyelvészet eredményei termékenyen alkalmazhatók konkrét diskurzusok kritikai szemléletű elemzése során.

A kötet zárótanulmányában Juana Marin Arrese Tony Blair volt brit miniszterelnök, George Bush egykori amerikai elnök és Jose Maria Aznar volt spanyol miniszterelnök egy-egy beszédét elemzi. A beszédek témája az iraki háború és Irak tömegpusztító fegyverei. A tanulmány célja annak a megállapítása, hogy a szubjektívizáció segítségével az említett politikusok hogyan legitimálják saját országuk szerepvállalását az iraki háborúban, valamint hogyan teszik viszonylagossá saját személyes felelősségüket.

Összegzésként megállapítható, hogy az ismertetett mű alapján a kognitív nyelvészet elméleti háttért, magyarázóértékkel bíró modelleket és fogalmakat, valamint módszertani eszközöket nyújthat a kritikai diskurzuselemzés számára, míg a kritikai diskurzuselemzés lehetőséget biztosít a kognitív nyelvészet elméleti modelljeinek, fogalmainak és módszertani eszközeinek gyakorlati alkalmazására olyan konkrét diskurzusok empirikus elemzése során, amelyek társadalmi vagy politikai szempontból kiemelten fontosak valamely közösség számára. Ezáltal a kritikai diskurzuselemzés hozzájárulhat ahhoz, hogy a kognitív nyelvészetben valóban érvényesüljön az elmélet és empiria – programszerűen olyan gyakran hangoztatott (vö. Croft 2009) – kölcsönviszonya. A jelen kötetben szereplő tanulmányok valóban alátámasztják azt, hogy a kognitív nyelvészet eredményei termékenyen és sokrétűen alkalmazhatók olyan diszkurzív stratégiák kritikai szemléletű elemzése során, mint a politikai diskurzusokban megnyilvánuló manipuláció, legitimáció vagy identitásképzés. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy az ismertetett tanulmánykötet nem ad választ arra a kérdésre, hogy a kognitív nyelvészet eredményeinek alkalmazása a kritikai diskurzuselemzésben milyen általános elméleti és módszertani tanulságokkal szolgál a kognitív nyelvészet számára.

Irodalom

- Croft, William 2009. Toward a social cognitive linguistics. In: Vyvyan Evans–Stéphanie Pourcel (eds.): *New Directions in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 395–420.
- van Dijk, Teun A. 2002. Political discourse and political cognition. In: Paul A. Chilton–Christina Schäffner (eds.): *Politics as Text and Talk. Analytical approaches to political discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 204–236.
- van Dijk, Teun A. 2006. Discourse, context and cognition. *Discourse Studies* 8 (1): 159–177.
- Fairclough, Norman 1989. *Language and Power*. London: Logman.
- Hart, Christopher 2008. Critical discourse analysis and metaphor: toward a theoretical framework. *Critical Discourse Studies* 5 (2): 91–106.
- Hart, Christopher 2010. *Critical discourse analysis and cognitive science: new perspectives on immigration discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lukes, Dominik–Hart, Christopher 2007. *Cognitive linguistics in critical discourse analysis: application and theory*. Cambridge: Scholars Press.
- Sperber, Dan–Wilson, Deirdre 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers
- Stockwell, Peter 1999. Annette Combrink–Ina Bierman (eds.): *Discourses of war and conflict*. Potchefstroom: Potchefstroom University Press. 510–528.
- Wodak, Ruth 1999. Critical Discourse Analysis at the End of the 20th Century. *Research on Language and Social Interaction* 32 (1–2): 185–193.

Petykó Márton
Eötvös Loránd Tudományegyetem
MTA Nyelvtudományi Intézet
petyko1989@gmail.com